

طراحی الگوی حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی

حسن رنگریز^۱

چکیده

هدف: هدف این پژوهش طراحی الگویی از حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی است. **روش‌شناسی پژوهش:** پژوهش حاضر از نظر هدف، توسعه‌ای- کاربردی و از لحاظ ماهیت جزء پژوهش‌های کیفی به‌شمار می‌آید. جامعه‌ی اطلاعات، خبره‌های دانشگاهی است که با روش نمونه‌گیری هدفمند شناسایی شدند که با توجه به کفایت داده‌ها، در مجموع با ۱۴ نفر خبره مصاحبه شد. روش تجزیه و تحلیل، نظریه داده‌بنیاد مبتنی بر رویکرد نظام‌مند است و داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته گردآوری شدند. **یافته‌ها:** یافته‌های پژوهش مؤید آن است که در شرایط علی: خیرخواهی و مهرورزی نسبت به مردم و پاسخگویی نسبت به مردم؛ در پدیده محوری: ویژگی‌های مردمی، نهادی و حکومتی؛ در شرایط مداخله‌گر: مجموعه شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و مجموعه عوامل ساختاری و رفتاری؛ در شرایط زمینه‌ای (بستر): توجه به فرهنگ ملی و قوانین و مقررات؛ در رابطه با راهبرد: اقدامات مربوط به طراحی و بهینه‌سازی حکومت اسلامی، حکمرانان شایسته محور، و توسعه حکمرانی اسلامی خوب شناسایی شدند. پیامد اصلی این مدل توسعه فردی، توسعه اداری و توسعه اجتماعی است. **نتیجه‌گیری:** نتایج به‌دست آمده بر اساس داده‌های پژوهش، نشان می‌دهد که حکمرانی اسلامی نیازمند طرح‌واره جامع برای شناسایی مشخصه‌ها و ابعاد حکمرانی اسلامی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی و هم‌چنین مدل‌سازی حکمرانی اسلامی در قالب تشکیل مخزن حکمرانی نرم و سخت است.

کلید واژه‌ها: حکمرانی، حکمرانی اسلامی، تعالیم دینی، نظریه داده بنیاد.

مقدمه

حکمرانی^۱ یک اصطلاح جدید نیست و به صورت علمی و مدون، اولین بار در فرانسه در قرن چهاردهم به معنای «مقر دولت»^۲ استفاده شد. این اصطلاح در سال ۱۹۸۹، توسط بانک جهانی عمومیت بیشتری یافت (بووارد و لوفلر^۳، ۲۰۱۴: ۲۴۰). یکی از مباحث مرتبط با حکمرانی، مفهوم حکمرانی اسلامی است. این مفهوم شیوه و روش اعمال و تنظیم قدرت، سیاستگذاری و اجرای سیاستها برای تحقق حیات طیبه از طریق مشارکت، هم‌افزایی و عملکرد بهینه نظام اسلامی است. اگر نظام اسلامی را دارای سازمان و سیستم بدانیم که سازمان آن ارکان تشکیل دهنده آن باشد، سیستم آن روش و فرایندهای اعمال قدرت و تنظیم روابط بین ارکان این نظام است. در نظام مردم سالاری دینی ارکان حکمرانی شامل حاکم اسلامی، مردم، قوای اجرایی، تقنینی، قضایی و نهادهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، مذهبی، نظامی و امنیتی است. کارآمدی این نظام وابسته به مشارکت جمعی همه ارکان در قدرت و نقش آفرینی به اقتضای وظایف خود است (رضائی و همکاران، ۲۰۱۱: ۱۲۳). حکمرانی اسلامی برای اجرای اهداف کلان و بخشی خود نیازمند منشور «مردمی»، «نهادی» و «حکومتی» است. در منشور مردمی بدنبال حداکثرسازی مشارکت مردم و استفاده از نظرات نخبگان در حوزه تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری از یک سو؛ و ایجاد شرایط امر به معروف و نهی از منکر مردم و نهادهای مردمی در حوزه نظارت و کنترل فعالیتها و عملکرد به منظور ارتقای سطح عملکردی حکومت و کاهش فساد و افزایش اعتماد عمومی و مشروعیت نظام از سوی دیگر است. در منشور نهادی بحث افزایش بهره‌وری عقلانیت محور نظام اداری - مدیریتی از طریق شایسته‌سالاری و جابجایی نخبگان بر اساس اخلاق و عقلانیت؛ مشارکت، مشورت و تخصص محوری در سیاستگذاری کلان و بخشی؛ نظارت، اصلاح و پالایش درونی و مبارزه با فساد؛ و مشتری‌مداری و پاسخگویی نظام اداری مطرح است. در منشور حکومتی بدنبال زمینه‌سازی توسعه و تعمیق عقلانیت تهذیب یافته، اخلاق و معنویت‌گرایی دینی و رشد و تعالی و سعادت انسان از یک سو؛ و گسترش برخورداری از زندگی با نشاط، ایمن و سالم، عادلانه، آزاد و کریمانه از سوی دیگر؛ در قالب اهداف کلان حکومتی است (همان، ۱۳۴).

جنبه مبهم این پژوهش در این است که حکمرانی‌های فعلی در سطح جهان اسلام بر اساس نگاه حداکثری به آموزه‌های دینی مورد تحلیل قرار نمی‌گیرد، در صورتی که «بر اساس شریعت اسلام، نظام دینی، نظامی است که چارچوب کلی و سیاستگذاری اصلی آن را دین ترسیم کند و حاکمیت اصلی از آن خداوند باشد» (توسلی نائینی، ۲۰۰۶: ۷۹). مسأله اصلی پژوهش حاضر این است که با توجه به این که حکومتها و دولتها از الگوی خاصی در زمینه حکمرانی اسلامی برای پیشرفت و حرکت به سمت جلو، تبعیت نمی‌کنند، طراحی الگوی حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی یک امر حتمی و الزامی است، چرا

1. Governance
2. Seat of Governance
3. Bovard & Leffler

که وضعیت کشورهای اسلامی در این زمینه در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. برای خروج از این ابهام، پژوهش حاضر به دنبال کامل کردن خلاء علمی و عملی در حوزه حکمرانی اسلامی است. از آنجایی که حکمرانی می‌تواند بخش نرم افزاری حکومت را در یک جامعه تشکیل دهد و به مکانیزم‌ها و روابطی که منجر به اعمال حکومت دارد، اشاره می‌کند، در کشور لازم است که به شناخت صحیح و درستی از فرایند شکل‌گیری الگوی حکمرانی اسلامی برسیم. لذا یک اقدام اساسی برای تقویت آثار حکمرانی اسلامی خوب و دور شدن از چالش‌های ناشی از نبود آن، یافتن الگو و چارچوبی از حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی است. لذا هدف این پژوهش، ارائه الگویی از حکمرانی اسلامی است و سؤال پژوهش این گونه مطرح می‌شود: مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی در تعالیم دینی کدامند؟ برای پاسخ به این سؤال، شش فرضیه زیر مطرح است: (۱) لازمه شکل‌گیری حکمرانی اسلامی، توجه به شرایط علی است. (۲) پدیده محوری بر شکل‌گیری حکمرانی اسلامی مترتب است. (۳) شرایط مداخله‌گر در شکل‌گیری حکمرانی اسلامی دخالت دارد. (۴) شرایط زمینه‌ای در شکل‌گیری حکمرانی اسلامی تأثیر دارد. (۵) لازمه شکل‌گیری حکمرانی اسلامی توجه به راهبردهای آن است. (۶) حکمرانی اسلامی دارای پیامدهای سه وجهی است.

محورهای آتی این مقاله نشان می‌دهد که واکاوی مبانی نظری با تمرکز بر تعالیم دینی صورت گرفته است به نحوی که این واکاوی، پیشینه پژوهش‌های انجام یافته در داخل کشور را نشان می‌دهد، لیکن هیچ‌گونه پیشینه‌ای در خصوص موضوع در خارج از کشور وجود ندارد. از سوی دیگر، روش‌شناسی این موضوع با تمرکز بر نظریه داده بنیاد با رهیافت نظام‌مند است که در پژوهش‌های کیفی از مهم‌ترین روش‌شناسی‌ها بشمار می‌آید. تحلیل یافته‌های پژوهش نیز محوریت را در پاسخ به سؤال و فرضیات پژوهش عنوان شده مطرح می‌کند.

چارچوب نظری

یک مسأله پژوهشی زمانی از اهمیت برخوردار است که اطلاعات زیر را منتقل کند: (۱) فراهم آوردن دانش در یک زمینه خاص، (۲) کمک به تدوین سوال و فرضیات پژوهش، (۳) تعمیم نتایج پژوهش‌های قبلی، (۴) پیشبرد روش‌شناسی پژوهش، (۵) روشن ساختن برخی از مسائل مهم روز (سرمد و همکاران، ۲۰۰۱: ۳۲). در خصوص فراهم آوردن دانش در یک زمینه خاص بایستی بیان کرد که از نظر مبانی دینی آموزه‌های دینی به ما می‌گویند؛ کلمه حکم و نسبت و مشتقات آن با حکومت مثل حَکَمَ، أَحْکَمَ، تَحْکُمُونَ، یَحْکُمُونَ، و حُکَامَ حدود ۸۵ مرتبه در قرآن به کار رفته است. آنچه مسلم است واژه حکومت به معنای اصطلاحی امروز در قرآن نیامده است، اما حکم و واژگان برگرفته از آن که ماهیتاً با حکومت نسبتی دارند، نوعاً در مورد قضاوت و داوری به کار رفته است. این داوری گاهی به‌عنوان ویژگی خداوند است. مثل «أَحْکَمُ الْحَاکِمِينَ»: بهترین داور (تین: ۸)، و گاهی دستوری است از طرف خداوند به پیامبر خود همانند آنچه که درباره حضرت داوود(ع) آمده که «فَأَحْکَمَ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ»: بین مردم به حق داوری کن

(ص: ۳۶)، و در مواضعی توصیفی است که خداوند درباره نادرستی داوری آدمیان دارد. مثل چه بد داوری می‌کنند. اما باید در نظر داشت که واژه حکم در بسیاری از مواضع قرابت معنایی زیادی با حکومت دارد و معنای دستور، امر، حاکمیت و تسلط را می‌رساند. در سه موضع از قرآن می‌خوانیم «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ»: هیچ حکمی نیست مگر برای خدا (انعام: ۵۷؛ یوسف: ۴۰). این همان آیه‌ای است که خوارج در جنگ صفین آن را شعار خود قرار دادند تا هم حکومت علی(ع) و هم حاکمیت معاویه را نفی کنند و معلوم است که از کلمه حکم، معنای حاکمیت را می‌فهمیدند.

چنان‌که مشخص است در این آیات معنای حکم فراتر از داوری، به معنای حاکمیت هم هست. اساساً تمامی احکامی که خداوند صادر کرده، از مقام حاکمیت او، که هیچ حاکم برتری برای او نیست (رعد: ۴۱)، حکایت دارند. چنان‌که در آیه ۸۹ سوره انعام به این مطلب تصریح شده و این آیه پیامبرانی همانند حضرت داوود(ع)، سلیمان(ع)، موسی(ع) و یوسف(ع) را که دارای کتاب، حکم و نبوت می‌داند. در آیه دیگری به داوود(ع) که حاکمیت دارد دستور می‌دهد که داوری و حکم تو میان مردم بر مبنای حق باشد (ص: ۳۶)، مشخص است که حق در اینجا شامل عدالت اجتماعی هم هست؛ زیرا برای مردم به کار رفته و نه فقط برای قضاوت بین دو طرف دعوا. همین دستور برای عموم مردم با واژه عدل در آیه دیگری آمده و این هم قرینه دیگری بر مفهوم حاکمیت برای حکم است؛ زیرا عدل ویژگی حاکمیت و حکومت مردم‌پسند هم هست (دییاجی، ۲۰۰۸: ۳۱-۳۰).

از نظر مبانی علمی اقدامات مربوط به حکمرانی و مدیریت دولتی را نمی‌توان همواره با ارزش قلمداد کرد، زیرا بعضی مواقع آنها به جای این‌که توسط افراد «خادم»^۱ اجرا شوند توسط اشخاص «فریبکار»^۲ اجرا می‌شوند. در واقع، حتی هنگامی که خدمات عمومی به‌وسیله افراد مناسب اداره می‌شود، ممکن است این افراد خوب هم از زندگی افراد «جاه طلب»^۳ پیروی کنند به جای این‌که فقط «خدمتگزار عموم»^۴ باشند. در نتیجه امروزه مدیران دولتی باید درصدد کسب احترام و حق شناسی از جامعه برآیند به جای آن‌که آن را مفروض بپندارند و بازیگران صحنه خطامشی عمومی باید اعتماد آن دسته از افرادی را که ادعا می‌کنند به نمایندگی از آنها کار می‌کنند به‌دست آورند، نه این‌که به خاطر انتخاب شدن ادعای محق بودن نمایند و یا اینکه ادعا کنند دارای یک اعتبار حرفه‌ای هستند (بووارد و لوفر، ۲۰۱۴: ۲۸). حکمرانی عمومی را به معنی «شیوه‌ای که طی آن ذینفعان مختلف به منظور تأثیرگذاری بر پیامدهای خطامشی عمومی با یکدیگر در تعامل هستند» تعریف می‌نمائیم. در این میان مفهوم حکمرانی اسلامی مطرح است. حکمرانی اسلامی شیوه‌های اداره و سرپرستی و اعمال ولایت الهی توسط حکومت اسلامی است (رضائی و همکاران، ۲۰۱۱: ۹). این مفهوم یک مجموعه سؤالات مختلف را در ذهن ایجاد می‌کند: (۱) چه کسی در

-
1. Suits
 2. Sharks
 3. Fat Cats
 4. Public Servants

قلمرو عمومی حق تصمیم‌گیری و تأثیرگذاری بر آن را دارد؟ (۲) چه اصولی در تصمیم‌گیری‌های بخش عمومی باید رعایت شود؟ (۳) چگونه می‌توان مطمئن شد که فعالیت‌های دولتی می‌تواند منجر به بهبود رفاه آن دسته از ذینفعان که ما حداکثر اولویت‌ها را به آنها داده‌ایم گردد؟

در خصوص کمک به تدوین سؤال و فرضیات پژوهش این نکته حائز اهمیت است که در حالی که بحث حکمرانی در بخش عمومی نسبتاً جدید است، اصطلاح حکمرانی اسلامی در بخش عمومی کشورهای اسلامی رایج‌تر است. احکام حکمرانی اسلامی سه نوع تجلی زیر را دارد: (۱) عزل و نصب‌ها؛ ابلاغ‌های مدیریت حکم حکومت است و کسی که در دولت اسلامی مدیر می‌شود اگر بخشنامه‌ها، تصویب نامه‌ها یا دستورالعملی صادر کند تخلف از آن جایز نیست؛ چرا که اهداف حکومت دینی را محقق می‌کند؛ البته بخشنامه‌ها، تصویب نامه‌ها، آئین‌نامه‌ها و دستورات باید بر اساس قواعد اسلام باشد و مخالف اسناد بالادستی نباشد و گرنه ارزش حقوقی ندارد. (۲) قوانین و مقررات، راهبردها و سیاست‌ها؛ تمامی قوانین و مقررات مثل قانون اساسی، قوانین مصوب مجلس، قانون مدنی، قانون تجارت، و انواع قوانین و مقررات در دولت اسلامی حکم حکومت است؛ بنابراین، تبعیت از این قوانین واجب است و تخلف از آنها هم از لحاظ شرع و هم از لحاظ قانون جایز نیست. چرا که آنها را حکومت شرعی صادر کرده است و برای اداره کشور لازم هستند. (۳) حکم حکومتی؛ فرامین خاص ولی فقیه در مورد مسائل، معضلات و مشکلاتی که در کشور ایجاد می‌شود و از طریق عادی حل نشدنی نیست؛ مثلاً بحرانی در اداره امور مملکت ایجاد شود و رهبری تشخیص دهند در یک مورد خاص باید دخالت کنند و حکم خاص صادر نمایند که در اصطلاح به این حکم خاص «حکم حکومتی» می‌گویند؛ البته حکم حکومتی نیز طبق ضوابط صادر می‌شود و قانونمند است (کعبی، ۲۰۱۱: ۴۷).

در ادامه پیشینه‌های تجربی مرتبط با موضوع پژوهش حاضر مورد بررسی و تشریح قرار می‌گیرد که هر یک به زوایا یا گوشه‌هایی از مسئله پژوهش پرداخته‌اند و کمک شایان توجهی به تعمیم نتایج پژوهش‌های قبلی به پژوهش مزبور دارد.

زارعی و آرانی (۲۰۲۱) در مقاله خود تحت عنوان «واکاوی و نقد الگوی حکمرانی خوب؛ تبیین شاخص‌های حکمرانی اسلامی مبتنی بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» بیان کردند که الگوی حکمرانی خوب را فرایند تدوین و اجرای سیاست‌گذاری در حوزه‌های مختلف با مشارکت دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی تعریف می‌کنند به‌گونه‌ای که ضمن برآوردن نیازهای اساسی جامعه، به تحقق عدالت و امنیت و توسعه پایدار منابع انسانی و محیط زیست منجر گردد. این مقاله با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی ضمن واکاوی الگوی حکمرانی خوب مبتنی بر شاخص‌های بانک جهانی و نقد آن، به دنبال این پرسش اصلی است که شاخص‌های حکمرانی اسلامی و جهادی بر اساس نهج‌البلاغه و اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد الگوی حکمرانی خوب مبتنی بر اصول لیبرال و برخاسته از جوامع توسعه‌یافته و بیانگر گرایش سیاسی یا ایدئولوژیکی خاصی است که بکارگیری آن در جوامع دیگر به شکل برون‌زا و تحمیلی و بدون توجه به ساختارهای

اجتماعی، نظام اقتصادی، ارزش‌ها و فرهنگ بومی مطلوب نخواهد بود. حکمرانی اسلامی، شیوه حکومتی مبتنی بر مردم‌سالاری دینی است و آنچه امروز موجب تفاوت و امتیاز جمهوری اسلامی ایران از دیگر کشورهای جهان شده، تلاش این نظام برای تحقق اسلام ناب در ساحت‌های مختلف حیات فردی و اجتماعی و حرکت بر مدار اسلام است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران سبک جدیدی از حکومت و حکمرانی در چارچوب قوانین الهی و اسلامی ارائه نموده که در اهداف، سیاست‌ها و شاخص‌های حکمرانی نظام شامل؛ پاسخگویی و حق انتخاب و اظهارنظر برای مردم، حاکمیت قانون، کیفیت قوانین و مقررات، کارایی و اثربخشی، مبارزه با فساد و ثبات سیاسی و فقدان خشونت نمایان و حاکم است (زارعی، آرانی، ۲۰۲۱: ۷).

رضایی (۲۰۱۸) در کار پژوهشی خود تحت عنوان «طراحی و تبیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های اساسی حکمرانی اسلامی و دولت معیار» بیان کردند که حکمرانی اسلامی شیوه اداره، و سرپرستی و اعمال ولایت الهی توسط دولت اسلامی است. حکمرانی اسلامی دارای سه مؤلفه اصلی «روابط حکومت و مردم»، «روابط حکومت با عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی» و «نظام اداری و روابط اجزای حکومت» است. در هر یک از این مؤلفه‌ها، حکمرانی اسلامی دارای اهداف، اصول و شاخص‌هایی است که آن را به‌عنوان یک الگوی کامل و قابل اجرا تبیین می‌نماید (رضایی، ۲۰۱۸: ۷۸).

علیخانزاده و نجاری (۲۰۱۷) در مقاله خود تحت عنوان «مؤلفه‌های حکمرانی در اندیشه امام خمینی(ره)» بیان کردند که حکومت اسلامی مفهومی است که از ابتدای ظهور اسلام در میان مسلمانان مطرح بوده، که به مجرد هجرت پیامبر اسلام از مکه به مدینه، سازواره‌ها و ساختارهای آن به‌واسطه ایشان و مبتنی بر تعالیم الهی مندرج در پیام وحی تکوین یافت تا به‌واسطه قدرت سیاسی، روح اسلام در کالبد جامعه دمیده شود. لذا بعد از انقلاب اسلامی نیز یکی از مباحثی که مورد توجه اندیشمندان و پژوهشگران انقلاب اسلامی قرار گرفته است، بحث رهبری امام‌خمینی(ره) و الگوی حکومت‌داری ایشان است. بسیاری از پژوهشگران به دلیل وجود مشکلات مبنایی و معرفتی نسبت به مبانی این حرکت و فهم ناقص از آن، با ادعای مبهم بودن و آرمانی بودن طرح حکومت اسلامی که به‌عنوان غایت انقلاب اسلامی مطرح می‌شود، آن را یک حرکت تقلیدی یا پوپولیستی نامیده‌اند. در فهم هر یک از الگوهای اداره جامعه و حکومت‌داری، تکیه‌گاه‌های اصلی آن نظریه، بیان‌کننده مبانی آن نظریه است. از این‌رو سعی شده در این مقاله مؤلفه‌های اصلی مدنظر امام‌خمینی(ره) در باب حکومت‌داری تبیین شود، که این مؤلفه‌ها می‌تواند پژوهشگران را برای رسیدن به الگوی حکومت‌داری از نگاه بنیان‌گذار انقلاب اسلامی ایران، کمک نماید (علیخانزاده، نجاری، ۲۰۱۷: ۱۳۳).

منتظری و همکاران (۲۰۱۷) در مقاله خود تحت عنوان «الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» مطرح کردند که پژوهش‌های فراوانی پیرامون مفهوم حکمرانی خوب صورت گرفته و الگوهای گوناگونی در این باره ارائه شده است که هر کدام از زاویه‌ای به آن می‌پردازند. در این تحقیق کیفی تلاش شد با استفاده از استراتژی مفهوم‌سازی داده‌بنیاد، به

الگویی دست یابد که شاخص‌های حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه را تبیین کند. نتایج تحقیق که از تحلیل و کدگذاری خطبه‌ها و نامه‌های انتخابی نهج‌البلاغه استخراج شد، به تدوین «الگوی حکمرانی کریمه» انجامید (منتظری و همکاران، ۲۰۱۷: ۱۳۳).

پیشبرد روش‌شناسی پژوهش نشان از آن دارد که اکثر پژوهش‌های انجام یافته در داخل کشور انجام کار کیفی پژوهش مزبور را حمایت می‌کند. در جمع‌بندی چارچوب نظری و پیشینه تجربی باید اذعان داشت که علی‌رغم موارد متعددی که تحت عنوان حکمرانی خوب بیان شده است، تاکنون هیچ اثری در رابطه با طراحی الگوی حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی در رشته مدیریت دولتی به‌ویژه در خارج از کشور نگاشته نشده است. لذا جای خالی کار پژوهشی که حکمرانی اسلامی را با کاوش در تعالیم دینی مورد مذاقه قرار دهد، احساس می‌شود، و این در روشن ساختن برخی از مسائل مهم روز اهمیت وافری دارد، چرا که از منظر حکومتی می‌توان گفت علاوه بر فرمان حکومتی حضرت علی(ع) به مالک اشتر، قرآن ارجمندترین سند یا حداقل جزء عالی‌ترین اسناد بالادستی حکمرانی اسلامی است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، توسعه‌ای - کاربردی و از لحاظ گردآوری داده‌ها با توجه به ماهیت پژوهش از نوع کیفی است. در این پژوهش از نظریه داده‌بنیاد با «رهیافت نظام‌مند استراوس و کوربین» (۲۰۱۷) استفاده شد؛ بنابراین پدیده محوری منشور مردمی، نهادی و حکومتی؛ شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر و در نهایت اقدامات واکنشی و پیامدهای حکمرانی اسلامی، در قالب نظریه داده‌بنیاد، بررسی شدند. برای بررسی و تحلیل داده‌ها از سه نوع کدگذاری باز، محوری و انتخابی استفاده شد. برای گردآوری داده‌ها از مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته با خبرگان حوزه مدیریت دولتی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی شهر تهران استفاده شد که از طریق نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. جامعه آماری پژوهش دربرگیرنده استادان دانشگاهی بود و نمونه‌گیری تا حصول «کفایت نظری یا اشباع نظری» ادامه یافت. کفایت نظری به وضعیتی اشاره دارد که در آن هیچ داده بیشتری یافت نمی‌شود که پژوهشگر به‌وسیله آن بتواند ویژگی‌های مقوله را رشد دهد که با ۱۴ نفر به کفایت نظری نائل شد. به عبارت دیگر، پرسشی که همواره مطرح می‌شود این است که تا چه زمانی پژوهشگر باید به نمونه‌گیری ادامه دهد. قاعده کلی به هنگام نظریه‌پردازی این است که به گردآوری داده‌ها تا زمانی که مقوله‌ها اشباع شوند باید ادامه داد. یعنی تا زمانی که الف) هیچ داده جدید یا مرتبط به مقوله به‌دست نیاید؛ ب) مقوله از لحاظ ویژگی‌ها و ابعاد به خوبی پرورش یافته باشد و گوناگونی‌های آن را به نمایش بگذارد؛ و ج) مناسبات میان مقوله‌ها به خوبی مشخص و اعتبارشان ثابت شده باشد (استراوس و کوربین، ۲۰۱۷: ۲۳۰). در این پژوهش برای سنجش قابلیت اعتبار از شاخص‌های «تناسب» و «کاربردی بودن» استفاده شد. در شاخص تناسب، نتایج پژوهش باید برای مشارکت‌کنندگان قابل قبول باشد. در بُعد کاربردی بودن نیز یافته‌های پژوهش باید هم به دانش موجود در حوزه مورد مطالعه بیافزاید و هم بتوان از آن برای درک و مدیریت عملی موقعیت‌های

پیش‌رو در حوزه مربوطه استفاده کرد. برای این منظور، پس از اتمام پژوهش، نتایج برای دو نفر از مشارکت‌کنندگان ارسال و نظر آنها تأیید شد.

تحلیل داده‌ها و یافته‌ها

داده‌های پژوهش با استفاده از سه نوع کدگذاری باز، محوری و گزینشی بررسی و تحلیل شدند. پدیده محوری: پدیده اصلی یا مقوله محوری، پدیده‌ای است که کانون و محور اصلی پژوهش است. با توجه به نتایج پژوهش، ویژگی‌های منشور مردمی، نهادی و حکومتی به‌عنوان مقوله‌های کلان شناسایی شدند و مقوله‌های خردی که بر اساس رویکرد استقرایی از گداهای باز استخراج شده بود شامل روحیه افراد جامعه، ظرفیت درونی افراد جامعه، عقلانیت محور بودن نظام اداری، داشتن کلیت و انسجام درونی و هم‌افزایی بخش‌های مختلف نظام اسلامی، و حفظ ارزش‌های فرهنگی و هویت دینی - ملی است. کدگذاری‌های پدیده محوری در جدول ۱، ارائه شده است.

جدول ۱: کدگذاری بر اساس رویکرد استراوس و کوربین در مورد پدیده محوری

مقوله‌های کلان (پدیده محوری)	مقوله‌ها (کدهای محوری)	کدهای باز
ویژگی‌های منشور مردمی	روحیه افراد جامعه	حداکثرسازی مشارکت مردم، نگرش افراد جامعه به حکمران، استفاده از نظرات و آراء مردم، مشاوره‌های مردم، نهادهای مردمی و نخبگان در تصمیم‌گیری، نگرش افراد جامعه به حکمران، تقویت روحیه مردم، داشتن امید به آینده.
	ظرفیت درونی جامعه	ایجاد شرایط امر به معروف و نهی از منکر مردم، کاهش فساد، افزایش اعتماد عمومی.
ویژگی‌های منشور نهادی	عقلانیت‌محور بودن نظام اداری	شایسته‌سالاری و جابجایی نخبگان براساس اخلاق و عقلانیت، مشارکت در تصمیم‌گیری، مشورت در سیاستگذاری، نظارت و اصلاح امور، پاسخگویی نظام اداری، شفاف‌سازی، قانونی ساختن، دستیابی به اهداف عمومی.
ویژگی‌های منشور حکومتی	داشتن کلیت و انسجام درونی و هم‌افزایی بخش‌های مختلف نظام اسلامی	ظرفیت و ملاحظات برنامه‌ها، سیاست‌ها و تصمیمات، توجه به موقعیت و جایگاه فرهنگ، سیاست و اقتصاد، رعایت جایگاه محوری فرهنگ و تربیت اسلامی حاکمان.
	حفظ ارزش‌های فرهنگی و هویت دینی - ملی	طراحی و پالایش و بازآفرینی فرهنگی، اخلاق و معنویت، رفاه پایدار و عادلانه، روابط بین‌المللی عزت‌مندانه، حکمت‌آمیز و مصلحت‌محور.

با توجه به جدول ۱، در پدیده اصلی شناسایی شده در این پژوهش، ۳ مقوله کلان ویژگی‌های منشور مردمی، نهادی و حکومتی و ۵ مقوله خرد شامل روحیه افراد جامعه، ظرفیت درونی افراد جامعه، عقلانیت محور بودن نظام اداری، داشتن کلیت و انسجام درونی و هم‌افزایی بخش‌های مختلف نظام اسلامی و حفظ ارزش‌های فرهنگی و هویت دینی - ملی شناسایی شده است. در ادامه تعدادی از شواهد استناد شده از مصاحبه‌های پانزده‌گانه ارائه می‌شود.

در مصاحبه سوم، فرد خبره در رابطه با پدیده اصلی (موضوع ویژگی‌های حکومتی) بیان می‌دارد که «یکی از موضوع‌های محوری در زمینه ویژگی‌های حکومتی، توجه به ظرفیت‌ها و ملاحظات برنامه‌ها، سیاست‌ها و تصمیمات از زوایای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است و این عملی نیست مگر آن که به کلیت و انسجام حکومتی اندیشید. حکومت‌ها بایستی رعایت مساوات و برابری را از یک سو و رفتار اخلاقی و صادقانه را از سوی دیگر، در سرلوحه برنامه‌های خود قرار دهند».

در مصاحبه هفتم در رابطه با عقلانیت محور بودن نظام اداری این‌طور بیان شده بود که «مسئولیت نهایی نظام اداری، تشکیل یک جامعه به‌عنوان یک واحد اجتماعی - سیاسی است که توانایی انتخاب‌های عمومی داشته باشند. ایجاد چنین جامعه‌ای که قادر به ورود به حوزه تصمیم‌گیری و مباحث مربوط به نیازهای جامعه باشد از چالش‌های بزرگی است که نظام اداری باید بدان پاسخگو باشد».

شرایط علی: مجموعه علل و شرایطی است که کنشگر را به روی آوردن به رفتاری خاص ترغیب می‌کند. شرایط علی معمولاً رویدادها و وقایعی هستند که بر پدیده‌ها اثر می‌گذارند. در این پژوهش مقوله خرد شناسایی شده بر اساس کدهای باز مصاحبه‌ها افزایش اعتماد عمومی و مشروعیت نظام، حفظ کرامت انسانی، شفافیت، اطلاع رسانی و پاسخگویی است که این پنج مقوله خرد، دو مقوله کلان با عنوان «خبرخواهی و مهرورزی نسبت به مردم» و «پاسخگویی نسبت به مردم» را تشکیل می‌دهند. کدگذاری در مورد شرایط علی در جدول ۲، ارائه شده است.

جدول ۲: کدگذاری بر اساس رویکرد استراوس و کوربین در مورد شرایط علی

مقوله‌های کلان (شرایط علی)	مقوله‌ها (کدهای محوری)	کدهای باز
خبرخواهی و مهرورزی نسبت به مردم	افزایش اعتماد عمومی و مشروعیت نظام	عدم اجبار مردم به امور غیرموظف، رضایت عمومی، مقبولیت نظام، دسترسی مردم به مدیران، فضا سازی امن و سهل برای بیان مسائل و مشکلات مردم.
	حفظ کرامت انسانی	احسان به مردم، تامین نیازهای مردم، کاهش هزینه‌ها و مشکلات مردم، بیان فضائل و خدمات مردم توسط حکومت.
پاسخگویی نسبت به مردم	شفافیت	شفافیت اطلاعات، شفافیت تصمیمات.
	اطلاع رسانی	وجود نظام اطلاع رسانی عمومی، دسترسی همه به اطلاعات مورد نیاز، وجود دستگاه‌های اطلاع رسانی مستقل.
	پاسخگویی	وجود دستگاه‌های پاسخگو، پاسخگویی نهادها و مسئولان، نظارت بر امر پاسخگویی نهادها.

با توجه به جدول ۲، در شرایط علی شناسایی شده در این پژوهش، مقوله‌های کلان شامل خیرخواهی و مهرورزی نسبت به مردم، و پاسخگویی نسبت به مردم است و ۵ مقوله خرد شناسایی شده در این بخش از مصاحبه‌ها افزایش اعتماد عمومی و مشروعیت نظام، حفظ کرامت انسانی، شفافیت، اطلاع رسانی و پاسخگویی است. در ادامه تعدادی از شواهد استناد شده از مصاحبه‌های پانزده‌گانه ارائه می‌شود.

در مصاحبه چهارم در رابطه با مقوله خرد افزایش اعتماد عمومی و مشروعیت نظام این طور بیان کرده است که «در حکومت اسلامی رابطه مردم با حکومت رابطه پدر فرزندی است. حکومت اسلامی رفتارش با مردم بر همین اساس باید باشد، در عین آن که آحاد ملت را فرزند خود می‌داند و به آنها عشق می‌ورزد، هیچ‌گاه اجازه ندهد احدی مرتکب خلاف شده از زیر بار تکالیف مقرر که حافظ منافع و مصالح امت اسلامی است شانه خالی نماید».

در مصاحبه نهم فرد خبره در رابطه با مقوله خرد شفافیت این طور بیان کرده است که «نظام اسلامی فرد را در برابر خداوند و مردم مسئول دانسته و مدیران و کارگزاران حکومت، امین مردم هستند. از این رو برای تأمین نظارت مردم بر دولت و همراه ساختن افکار عمومی، شفافیت، فساد و ابهام‌گریزی، گزارش‌دهی و پاسخگویی از اصول اساسی و ملاک عمل حکمرانان و نهادهای دولتی است».

شرایط مداخله‌گر: شرایط مداخله‌گر شرایطی هستند که تحت کنترل سازمان‌ها قرار دارند. این شرایط تأثیرگذاری عوامل علی و زمینه‌ای را تسهیل یا دشوار می‌سازند. تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها حاکی از آن است که بر اساس کدهای باز پنج مقوله خرد شناسایی شده است که شامل شرایط اقتصادی، شرایط سیاسی در کنار شرایط اجتماعی و فرهنگی؛ عوامل ساختاری و عوامل رفتاری است. محقق با استفاده از نظر خبره‌ها دو مقوله کلان عوامل درون‌سازمانی و عوامل برون‌سازمانی را شناسایی کرد. کدگذاری در مورد شرایط مداخله‌گر در جدول ۳، صورت گرفته است.

جدول ۳: کدگذاری بر اساس رویکرد استراوس و کوربین در مورد شرایط مداخله‌گر

مقوله‌های کلان (عوامل مداخله‌گر)	مقوله‌ها (کدهای محوری)	کدهای باز
عوامل برون‌سازمانی	شرایط اقتصادی	افزایش رفاه و درآمد ملی، الگوی توسعه، توزیع عادلانه برنامه‌ها و اقدامات فقرزدایی، توسعه بیمه همگانی، حمایت از آسیب‌دیدگان اقتصادی، امنیت اقتصادی و سرمایه‌گذاری، تولیدگرایی، برخوردهای متناسب اقتصادی، ارائه ایده‌ها برای رفع مشکلات اقتصادی مردم، فقرزدایی، برنامه‌های کاهش فقر و محرومیت.
	شرایط سیاسی	احزاب قوی، فراگیر و آزاد، انتخابات آزاد، مطبوعات و رسانه‌های مستقل، شوراهای فراگیری در بخش‌های مختلف، تعدیل قدرت، تفکیک قوا.
	شرایط اجتماعی و فرهنگی	وجود فرهنگ نظارت در سطح عمومی جامعه، وجود فرهنگ نظارت بر حکومت در میان گروه‌ها و نهادهای تخصصی، فرهنگ فرمانبرداری از حکومت.
عوامل درون‌سازمانی	عوامل ساختاری	حفظ عزت و اقتدار، آزادی عمل و نفی هر گونه سلطه کفرآمیز، اصل نفی سلطه.
	عوامل رفتاری	حضور و فعالیت نخبگان و خبرگان، مکانیزم‌های شناسایی رهبری و نظارت بر وی، ویژگی‌های اخلاقی، دینی و کارآمدی فقیه، دین‌شناسی اجتهادی یا تقلید از دین‌شناس.

با توجه به جدول ۳، در شرایط مداخله‌گر شناسایی شده در این پژوهش، دو مقوله کلان شامل عوامل برون‌سازمانی و عوامل درون‌سازمانی شناسایی شده بود و پنج مقوله خرد شناسایی شده در این بخش؛ شرایط اقتصادی، شرایط سیاسی، در کنار شرایط اجتماعی و فرهنگی؛ و عوامل ساختاری در کنار عوامل رفتاری است. در ادامه تعدادی از شواهد استناد شده از مصاحبه‌های پانزده‌گانه ارائه شده است. در مصاحبه دوم فرد خبره در مورد مقوله خرد عوامل ساختاری این‌طور بیان کرده است: «در حکمرانی اسلامی پست و مقام بر اساس لیاقت و شایستگی تقسیم می‌شود، از شخص اول حکومت اسلامی تا دیگر مسئولان و کارگزاران حکومت باید شایسته‌ترین و خدمتگزارترین افراد برای ملت باشند. در اندیشه شیعه، امام و جانشین پیامبر که زعامت کشور اسلامی را بر عهده دارد شایسته‌ترین فرد روی زمین است که از جمیع فضائل در درجه کمال و عصمت برخوردار بوده و از هر گونه ردائل به دور است.»

در مصاحبه یازدهم، فرد خبره در رابطه با مقوله خرد شرایط اقتصادی این‌طور بیان کرده است که «اهتمام به امور کشاورزان، تجار و صنعتگران به‌عنوان اقشار اصلی در تولید و خدمات کشور مورد توجه ویژه است. به این گروه باید رسیدگی و کمک کرد و اگر در کارشان اشکال وجود دارد مرتفع گردد و از آنجایی که تهیه قوت و غذای مملکت برعهده آنان است، لذا توجه ویژه به امور آنان لازم است.»

شرایط زمینه‌ای: به شرایط خاصی که بر کنش‌ها و تعاملات تأثیر می‌گذارند «زمینه» گفته می‌شود. این زمینه ناظر بر فضای حاکم بر سازمان‌های تولیدی و خدماتی در کشور است که در این پژوهش در بُعد شرایط زمینه‌ای بیشتر مشارکت‌کنندگان به چهار مقوله خُرد بر اساس کدهای استخراج شده اشاره کرده‌اند که شامل فرهنگ قانون مداری، فرهنگ جهاد و شهادت طلبی، سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری، و وجود آئین‌نامه‌های منسجم بوده است. این چهار مقوله خُرد تشکیل دهنده مقوله کلانی با عنوان «فرهنگ ملی، قوانین و مقررات» بوده است. کدگذاری در مورد شرایط زمینه‌ای در جدول ۴، ارائه شده است.

جدول ۴: کدگذاری بر اساس رویکرد استراوس و کوربین در مورد شرایط زمینه‌ای

مقوله‌های کلان (شرایط‌زمینه‌ای)	مقوله‌ها (کدهای محوری)	کدهای باز
فرهنگ ملی	فرهنگ قانون مداری	فرهنگ توجه به منافع ملی در برابر منافع بخشی، داشتن مسئولیت اجتماعی، شناخت قانون در میان کارگزاران و مردم، مکانیزم‌های بررسی قانون‌گرایی، برخورد با قانون‌گریزان.
	فرهنگ جهاد و شهادت طلبی	مبارزه با تفرقه و اختلاف‌افکنی، خدمت بی‌منت، مشتری‌محوری و رضایت ارباب رجوع، خدمت‌گزاری، تمجید و تشویق و تجلیل از کارگزاران صادق و خدمتگزار، جایگاه اینارگران و تکریم آنان.
قوانین و مقررات	سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری	وجود شوراهای مختلف در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی، امکان حضور نخبگان در نظام شورایی.
	وجود آئین‌نامه‌های منسجم	تنظیم قوانین نظارتی منسجم، تدوین آئین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های حافظ حقوق مردم، وجود بخشنامه‌های احقاق حقوق مردم.

با توجه به جدول ۴، در شرایط زمینه‌ای شناسایی شده در این پژوهش، مقوله کلان شامل فرهنگ ملی و قوانین و مقررات است و ۴ مقوله خُرد شناسایی شده در این بخش شامل فرهنگ قانون مداری، فرهنگ جهاد و شهادت طلبی، سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری، و وجود آئین‌نامه‌های منسجم است. در ادامه تعدادی از شواهد استناد شده از مصاحبه‌های پانزده‌گانه ارائه می‌شود.

در مصاحبه پنجم فرد خبره در رابطه با مقوله خُرد فرهنگ جهاد و شهادت طلبی این‌طور بیان کرده است که «انسان مسلمان باید تمامی امکانات و استعدادهای خویش را با همه توان و با همه مجاهدت به‌کار گیرد و حتی در مرحله عالی‌تر با ایثار و بدون هیچ چشمداشتی به تلاش و مجاهدت بپردازد تا به مقام رفیع شهادت نائل آید».

در مصاحبه هشتم فرد خبره در رابطه با مقوله خُرد فرهنگ قانون‌مداری این‌طور بیان کرده است: «در جامعه اسلامی همه افراد اعم برزگ و کوچک، رئیس و مرئوس، همه و همه در برابر قانون الهی مساویند

و هیچ کس فراتر از قانون نیست. در این میان دولتمردان و حاکمان اسلامی وظیفه سنگین‌تری دارند نسبت به دیگران».

راهبردها: راهبردها نمایانگر رفتارها، فعالیت‌ها و تعاملات هدفداری است که تابع پدیده اصلی و تحت تأثیر شرایط مداخله‌ای و زمینه‌ای حاکم است که در پژوهش حاضر شامل سه بخش اقدامات مربوط به طراحی و بهینه‌سازی حکومت اسلامی، حکمرانان شایسته‌محور، و توسعه حکمرانی خوب است. طراحی سیستم اطلاعات حکمرانی اسلامی، نهادینه کردن سیستم اطلاعات حکمرانی اسلامی، متعهد بودن به عهد و پیمان با مردم، پایبندی حکمرانان به اخلاق دینی، انتخاب و عزل و نظارت بر حکومت اسلامی، ۵ مقوله خردی است که مقوله کلان را تشکیل می‌دهد. کدگذاری در مورد راهبردها در جدول ۵، صورت گرفته است.

جدول ۵: کدگذاری بر اساس رویکرد استراوس و کوربین در مورد راهبردها (کنش و واکنش‌ها)

مقوله‌های کلان (راهبردها)	مقوله‌ها (کدهای محوری)	کدهای باز
اقدامات مربوط به طراحی و بهینه‌سازی حکومت اسلامی	طراحی سیستم اطلاعات حکمرانی اسلامی	اهمیت استراتژیک فناوری ارتباطی و اطلاعاتی، درک اهمیت استراتژیک فناوری، مهندسی مجدد دولت‌ها، نوآوری در ارائه خدمات الکترونیک، ایجاد دموکراسی اینترنتی، مدیریت دانش، فرایندهای مهندسی مجدد به سمت اتصال به خدمات الکترونیک.
حکومت اسلامی	نهادینه کردن سیستم اطلاعات حکمرانی اسلامی	داشتن تفکر سیستمی، داشتن تفکر انتقادی، داشتن تفکر تحلیلی، داشتن تفکر استراتژیک، داشتن تفکر همگرایی.
حکمرانان شایسته‌محور	متعهد بودن به عهد و پیمان با مردم	تعهد به مقررات، وفا به عهد، تعهدات ملی، تعهدات بین‌المللی، تعهدات محلی، حسن تفاهم، مسالمت‌جویی، جهان‌شمولی، حضور در پیمان‌ها.
	پایبندی حکمرانان به اخلاق دینی	ساده‌زیستی، حسن تدبیر، امانتداری، سعه صدر، مردم‌گرایی و تواضع، صداقت، قاطعیت، تخصص و بصیرت، ایمان به اهداف، تعهد به حق و عدالت، کرامات اخلاقی.
توسعه حکمرانی خوب اسلامی	انتخاب، عزل و نظارت بر حکومت اسلامی	حق اظهارنظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی، عدم خشنونت، مبارزه با فساد، حاکمیت قانون، توزیع برابر فرصت‌ها، نظام حقوقی شفاف و عادلانه، کنترل پیشگیری محور، شفافیت.

با توجه به جدول ۵، در راهبردهای شناسایی شده در این پژوهش، مقوله‌های کلان شامل سه بخش اقدامات مربوط به طراحی و بهینه‌سازی حکومت اسلامی، حکمرانان شایسته‌محور، و توسعه حکمرانی

خوب است و ۵ مقوله خرد شناسایی شده در این بخش شامل طراحی سیستم اطلاعات حکمرانی اسلامی، نهادینه کردن سیستم اطلاعات حکمرانی اسلامی، متعهد بودن به عهد و پیمان با مردم، پایبندی حکمرانان به اخلاق دینی، انتخاب و عزل و نظارت بر حکومت اسلامی است. در ادامه تعدادی از شواهد استناد شده از مصاحبه‌های پانزده‌گانه ارائه می‌شود.

در مصاحبه ششم فرد خبره در رابطه با مقوله خرد طراحی سیستم اطلاعات حکمرانی اسلامی این‌طور بیان کرده است که «اگر اطلاعات، قدرت باشد، آنگاه فناوری اطلاعات و ارتباطات فرصت‌های زیادی را برای حذف بسیاری از موانع در رسیدن به اطلاعات و استفاده از آن در پیش‌بینی فعالانه زندگی عمومی فراهم می‌کند. چرا که فناوری اطلاعات و ارتباطات به تجدید نیروی دموکراسی اجرایی کمک می‌کند». در مصاحبه دهم فرد خبره در رابطه با مقوله خرد پایبندی حکمرانان به اخلاق دینی این‌طور بیان کرده است: «قاطعیت در مقام تصمیم‌گیری و اجرا از ویژگی‌های لازم و ضروری در مدیران و زمامداران جوامع اسلامی است. چرا که یکی از ملاک‌های انتخاب مدیر و زمامدار در فرهنگ علوی، قاطعیت است». در مصاحبه یازدهم در رابطه با مقوله خرد انتخاب و عزل و نظارت بر حکومت اسلامی، فرد خبره این‌طور بیان کرده است: «پاسخگویی به اظهار نظرات مردم از وظایف حکمرانی اسلامی خوب به‌شمار می‌آید و حاکمان اسلامی بایستی در انتخاب و انتصابات خود به‌ویژه در حوزه کلان کشور باید این حق را به رسمیت بشناسند».

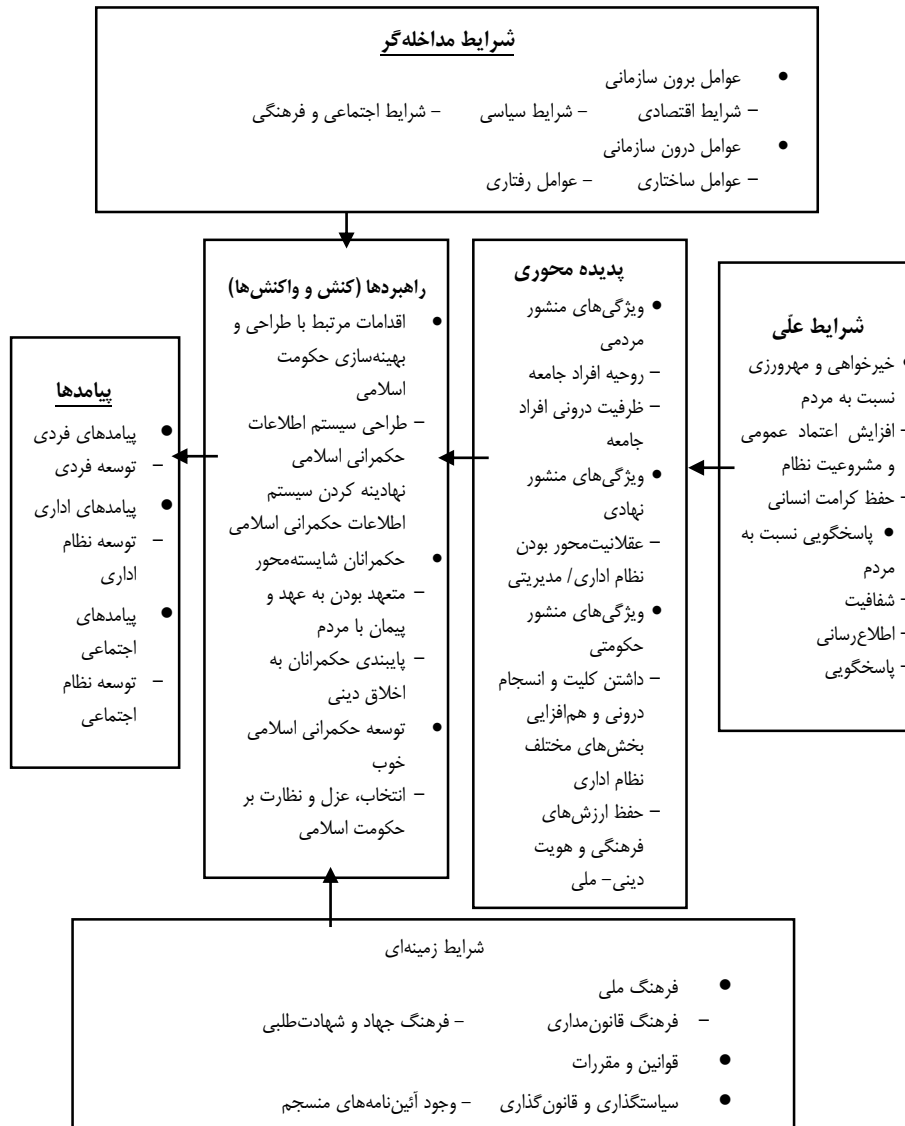
پیامدها: پیامدها، نتایج نهایی اجرای اقدامات واکنشی هستند. هر جا انجام یا انجام ندادن عمل معینی در پاسخ به مسئله‌ای برای حفظ یک موقعیت، از سوی فرد یا سازمان انتخاب شود پیامدهایی پدید می‌آید. ۳ مقوله خرد در این بخش شناسایی شده بود که شامل توسعه فردی، توسعه نظام اداری و توسعه نظام اجتماعی است. این ۳ مقوله خرد با رویکرد استقرایی، سه مقوله کلان را تشکیل داده‌اند که شامل پیامد فردی، پیامد اداری و پیامد اجتماعی است. کدگذاری در مورد پیامدها در جدول ۶ آورده شده است.

جدول ۶: کدگذاری بر اساس رویکرد استراوس و کوربین در مورد پیامدها

مقوله‌های کلان (پیامدها)	مقوله‌ها (کدهای محوری)	کدهای باز
مردمی	توسعه فردی	درک و شناخت حکمران از بخش عمومی جامعه، داشتن خطمشی میانه‌روی و اعتدال، شناسایی ذینفعان عمده، شناخت شبکه‌ها به عنوان یک حالت خاص.
اداری	توسعه نظام اداری	توسعه سازمان‌ها، رهبری سازمانی، اطمینان از انسجام‌بخشی خطمشی‌ها، تدوین ارزش‌های سازمانی، تکیه بر نیازهای نظام اداری، جداسازی سیاست‌ها از اداره امور، تأکید بر برنامه‌های ساختاری سازمان‌ها، کوچک سازی نظام اداری، کوچک سازی دولت‌ها، برون‌سپاری.
اجتماعی	توسعه نظام اجتماعی	شهروندان، سازمان‌های اجتماعی، سازمان‌های غیرانتفاعی، کسب و کارها، رسانه‌ها، دستگاه‌های دولتی، سیاستمداران منتخب، دستیابی به اهداف استراتژیک.

با توجه به جدول ۶، در راهبردهای شناسایی شده در این پژوهش، مقوله‌های کلان شامل پیامدهای فردی، اداری و اجتماعی است و ۳ مقوله خرد شناسایی شده در این بخش شامل توسعه فردی، توسعه نظام اداری و توسعه نظام اجتماعی است. در ادامه تعدادی از شواهد استناد شده از مصاحبه‌های پانزده‌گانه ارائه می‌شود. در مصاحبه دوازدهم فرد خبره در رابطه با مقوله خرد توسعه نظام اداری این طور بیان کرده است: «نقش رهبران در نظام اداری ایجاد و مدیریت تنش‌های به‌وجود آمده میان اهداف بلندمدت و کوتاه‌مدت، عملکرد فعلی و بلندپروازی‌های آینده، ساختاردهی مجدد و تجدید حیات حکومت اسلامی است.»

کدگذاری محوری: بعد از کدگذاری باز، کدگذاری محوری صورت گرفت که در آن مقوله‌های جدا از هم در چارچوبی معنادار کنار یکدیگر قرار گرفتند و روابط میان آنها، به‌ویژه رابطه مقوله محوری با سایر مقوله‌ها، در قالب شکل ۱ مشخص شد.

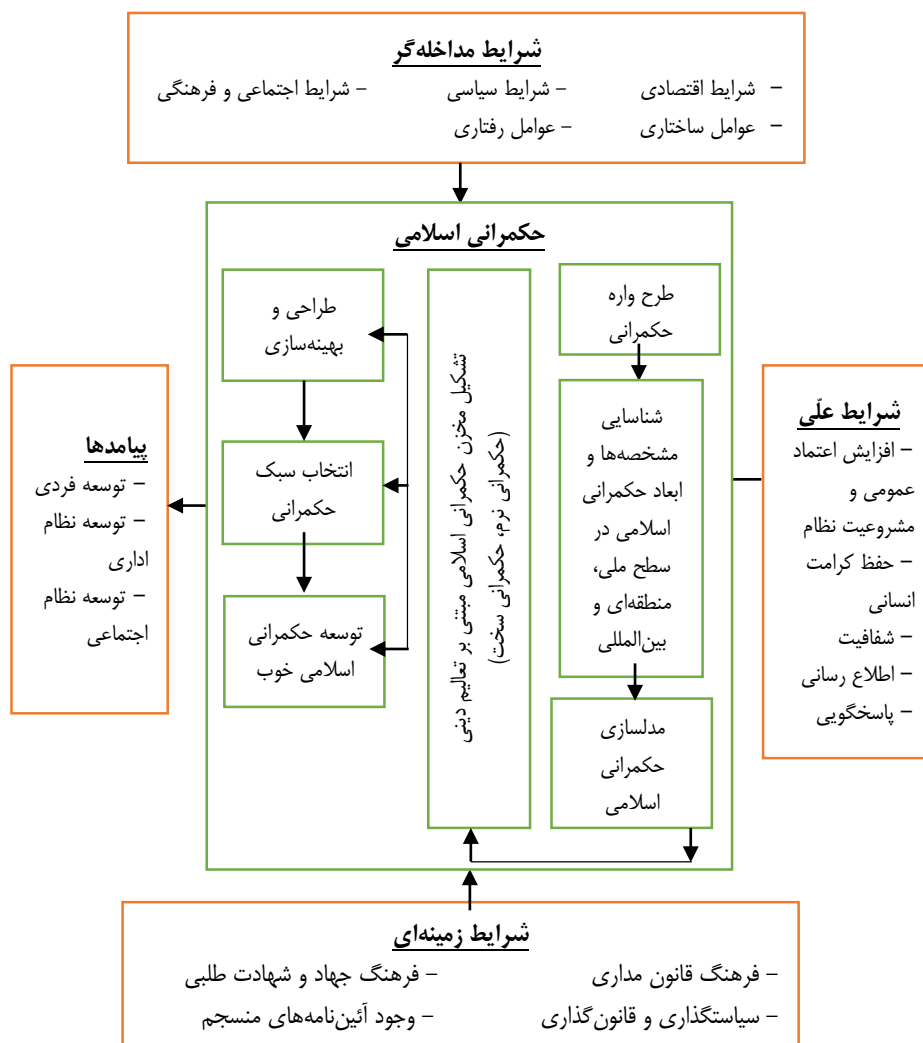

مدل پارادایم کدگذاری محوری حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی

شکل ۱: نمودار کدگذاری محوری

کدگذاری انتخابی و خلق نظریه: کدگذاری انتخابی به معنای یکپارچه‌کردن و پالایش نظریه است که از طریق کشف پدیده محوری امکان‌پذیر می‌شود (استراوس و کوربین، ۲۰۱۷). در این مرحله سعی می‌شود با کنار هم نهادن مقوله‌ها حول پدیده محوری، یک روایت نظری برای پدیده ارائه شده و

همچنین بین مفاهیم و مقوله‌ها ارتباط نظام‌مند ایجاد شود. نتایج تحلیل داده‌ها در این مرحله نشان می‌دهد که سیستمی که در حوزه حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی مناسب و مطلوب حکومت ایران تلقی می‌شود که بتواند به‌طور دقیق، صحیح و معتبر، مشخصه‌ها و ابعاد را شناسایی نموده و به نحو سریع، کارآ و مؤثر حفظ و در مدار توسعه مردمی، اداری و اجتماعی قرار دهد. از نظر کرسول، نظریه را می‌توان به سه شیوه ممکن ارائه داد: به‌صورت نمودار، به شکل روایت یک داستان، و یا به‌صورت مجموعه‌ای از گزاره‌ها. در این مقاله، مدل کیفی پژوهش به‌صورت نمودار (شکل ۲) و گزاره‌ها ارائه شده است.

شکل ۲: نمودار حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی

گزاره‌های پژوهش: با توجه به مدل کیفی پژوهش، گزاره‌ها به شرح زیر است:

۱. مفهوم حکمرانی اسلامی ارتباط مستقیمی با منشور مردمی، نهادی و حکومتی دارد.
۲. حکمرانی اسلامی انواع و گونه‌های مختلفی را داراست (حکمرانی نرم، حکمرانی سخت) که در حکمرانی اسلامی خوب می‌باید مدنظر قرار گیرد.
۳. حکمرانی اسلامی وابسته به افزایش اعتماد عمومی و مشروعیت نظام، حفظ کرامت انسانی، شفافیت و اطلاع رسانی و پاسخگویی است.
۴. انتخاب سبک حکمرانی اسلامی مستلزم طرح‌واره جامع است.
۵. طراحی و بهینه‌سازی حکمرانی اسلامی مستلزم مدل‌سازی است.
۶. شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حکمرانی اسلامی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.
۷. مشخصه‌ها و ابعاد حکمرانی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در شکل‌گیری حکمرانی اسلامی دخیل است.

۸. عوامل ساختاری و رفتاری حکمرانی اسلامی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۹. حکمرانی اسلامی در بستر فرهنگ ملی و قوانین و مقررات صورت می‌پذیرد.

۱۰. حکمرانی اسلامی منجر به توسعه فردی، توسعه اداری و توسعه اجتماعی می‌گردد.

روایی و پایایی داده‌های کیفی: پایایی به سازگاری یافته‌های پژوهش اطلاق می‌شود. در بررسی پایایی مصاحبه، مراحل همچون موقعیت مصاحبه، نسخه‌برداری و تحلیل مدنظر قرار می‌گیرد. در رابطه با پایایی مصاحبه‌شونده به چگونگی هدایت سؤال‌ها توجه می‌شود. برای پایایی نسخه‌برداری نیز باید به پایایی درون‌موضوعی نسخه‌برداری‌ها هنگام تایپ متون توسط دو فرد توجه کرد. هنگام طبقه‌بندی مصاحبه‌ها نیز توجه به درصدهای گزارش شده توسط دو فرد کدگذار، روشی برای تعیین پایایی تحلیل است (باون و باون، ۲۰۰۸).

محاسبه پایایی کدگذاران: برای محاسبه پایایی کدگذاران^۱، چند مصاحبه از مصاحبه‌های انجام گرفته برای نمونه انتخاب شده و در فاصله زمانی کوتاه و مشخص، هر یک از آنها دوباره کدگذاری می‌شوند؛ سپس کدهای مشخص شده در دو فاصله زمانی برای هر یک از مصاحبه‌ها با هم مقایسه می‌شوند. برای ارزیابی ثبات کدگذاری پژوهشگر، روش بازآزمایی به کار می‌رود. در هر مصاحبه، کدهایی که در دو فاصله زمانی مشابه یکدیگر هستند با عنوان «توافق» و کدهای نامشابه با عنوان «عدم توافق» مشخص می‌شوند. محاسبه پایایی بین کدگذاری‌ها در دو فاصله زمانی به کمک رابطه ۱، صورت گرفته است (کوال، ۱۹۹۶).

$$\text{رابطه (۱)} \quad ۱۰۰\% \times \frac{\text{تعداد توافقات} \times ۲}{\text{تعداد کل کدها}} = \text{درصد پایایی بین کدگذاران}$$

نتایج این کدگذاری‌ها در جدول ۷، درج شده است. با توجه به این جدول، تعداد کل کدهای ثبت‌شده توسط پژوهشگر برابر با ۱۴۹ کد بوده که در این میان تعداد کل توافق بین کدها برابر با ۶۱ تعداد کل عدم‌توافق‌ها در این دو زمان برابر ۵۷ و پایایی بین کدگذاران برای مصاحبه‌های انجام‌گرفته ۸۲ درصد است. نظر به این‌که این میزان پایایی بیشتر از ۶۰ درصد است، قابلیت اعتماد کدگذاری‌ها تأیید می‌شود (خواستار، ۲۰۰۹: ۱۷۱).

جدول ۷: محاسبه پایایی بین کدگذاران

ردیف	عنوان مصاحبه‌ها	تعداد کل کدها	تعداد توافق‌ها	تعداد عدم توافق‌ها	پایایی بین کدگذاران
۱	P ₄	۸۹	۳۷	۲۳	٪۸۳
۲	P ₇	۶۰	۲۴	۳۴	٪۸۰
کل		۱۴۹	۶۱	۵۷	٪۸۲

اعتبار (روایی) مصاحبه: در پژوهش حاضر، برای ارزیابی، سه معیار موثق‌بودن و اعتبار (باورپذیری)، انتقال‌پذیری، اطمینان‌پذیری در نظر گرفته شده است. برای دستیابی به هر یک از معیارهای یاد شده، اقدامات زیر صورت پذیرفته است:

۱. اعتبار: استفاده از دو کدگذار برای کدگذاری چند نمونه مصاحبه به‌منظور کسب اطمینان از یکسانی دیدگاه کدگذاران، مطرح کردن پرسش‌های عینی و قابل اندازه‌گیری مانند یادداشت کدها و یادآوری آن طی اجرای پژوهش در فرم‌های اکسل، میزان موثق‌بودن داده‌های پژوهش را به حد قابل‌قبولی افزایش داده‌اند؛

۲. انتقال‌پذیری: برای کسب اطمینان از انتقال‌پذیری یافته‌های پژوهش با چند نفر از متخصصان که در پژوهش مشارکت نداشتند، در خصوص یافته‌های پژوهش مشورت شد؛

۳. به منظور ایجاد اطمینان‌پذیری، در همه مراحل کار، جزئیات پژوهش و یادداشت‌برداری‌ها ثبت و ضبط شدند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی انجام شده است. حکمرانی اسلامی شیوه و روش اعمال و تنظیم قدرت، سیاست‌گذاری و اجرای سیاست‌ها برای تحقق حیات طیبه از طریق مشارکت، هم‌افزایی و عملکرد بهینه نظام اسلامی است. حکمرانی اسلامی برای اجرای اهداف کلان و بخشی خود نیازمند منشور مردمی، نهادی و حکومتی است. احکام حکمرانی اسلامی سه نوع تجلی عزل و نصب‌ها؛ قوانین و مقررات، راهبردها و سیاست‌ها؛ و حکم حکومتی دارد که حکومت‌ها بایستی این احکام را در اداره کشور لحاظ نمایند. یافته‌ها و نتایج پژوهش حاضر در پژوهش‌هایی که با

رویکرد داده‌بنیاد انجام شده است، قابل مشاهده بود که از آن جمله می‌توان به پژوهش‌هایی هم چون زارعی و آرانی (۱۴۰۰)، رضایی (۱۳۹۸)، علیخانزاده و نجاری (۱۳۹۷) و منتظری و همکاران (۱۳۹۷) اشاره کرد.

در این پژوهش که روش‌شناسی مبتنی بر توسعه‌ای - کاربردی از نوع کیفی بوده است برای شناسایی این الگو از رویکرد داده‌بنیاد استفاده شد. در این رویکرد، شرایط علی، پدیده محوری، راهبردها، شرایط مداخله‌گر، شرایط زمینه‌ای و پیامدها بستر را برای تدوین گزاره‌های زیر که حاصل از یافته‌های پژوهش بود، مهیا نمود: (۱) مفهوم حکمرانی اسلامی ارتباط مستقیمی با منشور مردمی، نهادی و حکومتی دارد. (۲) حکمرانی اسلامی انواع و گونه‌های مختلفی را داراست (حکمرانی نرم، حکمرانی سخت) که در حکمرانی اسلامی خوب می‌باید مدنظر قرار گیرد. (۳) حکمرانی اسلامی وابسته به افزایش اعتماد عمومی و مشروعیت نظام، حفظ کرامت انسانی، شفافیت و اطلاع رسانی است. (۴) انتخاب سبک حکمرانی اسلامی مستلزم طرح‌واره است. (۵) طراحی و بهینه‌سازی حکمرانی اسلامی مستلزم مدل‌سازی است. (۶) شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حکمرانی اسلامی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. (۷) مشخصه‌ها و ابعاد حکمرانی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی در شکل‌گیری حکمرانی اسلامی دخیل است. (۸) عوامل ساختاری و رفتاری حکمرانی اسلامی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. (۹) حکمرانی اسلامی در بستر فرهنگ ملی و قوانین و مقررات صورت می‌پذیرد. (۱۰) حکمرانی اسلامی منجر به توسعه فردی، توسعه اداری و توسعه اجتماعی می‌گردد.

بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر پیشنهاد می‌گردد: (۱) طراحی الگوی حکمرانی اسلامی مبتنی بر تعالیم دینی با سایر روش‌های کیفی انجام شود. (۲) وضعیت موجود حکمرانی اسلامی با مدل طراحی شده در این پژوهش به صورت کمی سنجیده شود. (۳) مدل مزبور در ایران با کشورهای اسلامی منطقه به طور مقایسه‌ای انجام پذیرد. (۴) در پژوهش‌های آتی هر یک از اجزای مدل به صورت جداگانه مورد تعمیق و بررسی و کنکاش قرار گیرد.

پژوهش حاضر هم چون اکثر پژوهش‌ها با محدودیت‌های ذاتی پژوهش و محدودیت‌های پژوهشگر مواجه بوده است که از آن جمله به نو بودن موضوع در حوزه مدیریت دولتی و پراکنده بودن منابع دینی اشاره کرد. علاوه بر آن به واسطه تفکر بین رشته‌ای، حفظ انسجام یافته‌ها دشوار بوده است.

References

- The Holy Quran.
- Alikhanzadeh, A., Najari, R. (2017). "The components of governance in the thought of Imam Khomeini (RA)", *scientific journal of management and defense research*, 17th volume, number 86: 133-158. (In Persian)

-
- Bovard, T. & Loeffler, A. (2014). *Public administration and governance*, translators: Alireza Shirvani, Seyyed Mehdi Alwani, and Alireza Zaker Esfahani, Isfahan, Negin Iran Publications. (In Persian)
 - Bowen, C. C., & Bowen, W. (2008). *Content Analysis*; In Kaifeng Yang & Gerald J. Miller, *Handbook of Research Methods in Public Administration*, Taylor & Francis.
 - Dibaji, S. M. A. (2007). *The Prophets of the State: A Research on Government Models in the Quran*, Tehran, Islamic Council Research Center Publications. (In Persian)
 - Kaabi, A. (2011). *The Requirements of Governance in the Government Decree of Amir al-Mu'minin to Malik Ashtar*, Tehran: Publications of the Higher Institute of Management and Planning Research. (In Persian)
 - Khastar, H. (2008). "Presenting a method for calculating the reliability of the coding stage in research interviews", *Humanities Methodology Quarterly*, Year 15, Number 58: 174-161. (In Persian)
 - Kvale, S. (1996). *Interview: An Introduction to Qualitative Research; Interviewing Thousand Oaks*, CA, Sage.
 - Montazeri, M., Bahmani, A., Fathizadeh, A. (2017). "The Model of Good Governance from the Point of View of Nahj al-Balagha: A Step towards Explaining the Islamic model of progress", *Islamic Iranian Progress Model Studies Journal*, 6(11): 133-155. (In Persian)
 - Rezaei, H. (2018). "Designing and Explaining the Basic Components and Indicators of Islamic Governance and Standard Government", *Administrative Studies and Research Quarterly*, No. 3: 78-79. (In Persian)
 - Rezaei, H., Dehghani, R., & Kianpour, M. (2011). *From Islamic Governance to Standard Government*, Tehran: Presidential Strategic Research Center Publications. (In Persian)
 - Sarmad, Z., Bazargan, A. & Hijazi, E. (2001). *Research Methods in Behavioral Sciences*, Tehran: Agah Publications, 5th edition. (In Persian)
 - Strauss, A., & Corbin, J. (2017). *Fundamentals of Qualitative Research*, translator: Ebrahim Afshar, Tehran: Nei Publishing House, 7th edition. (In Persian)
 - Tavasli Naini, M. (2006). "The Place and Role of the Constitution in Religious Democracy with a Look at the Constitution", *Islamic Revolution Research Quarterly*, 6(13): 79. (In Persian)
 - Zarei, M., & Arani, V. (2021). "Analysis and Criticism of the Model of Good Governance; Explanation of the Indicators of Islamic Governance based on the Constitution of the Islamic Republic of Iran", *A Quarterly Scientific Journal Islamic Revolution Research*, 10(2): 7-25. (In Persian)